

Osada Zwierzyniec

Osada Zwierzyniec położona jest w połowie drogi z Hajnówki do Białowieży, po lewej stronie szosy. Zajmuje obecnie powierzchnię 15 ha i wchodzi w skład Białowieskiego Parku Narodowego. Niedaleko osady przepływa rzeczka Krynica. Zabudowania osady w okresie letnim kryją się za drzewami. Z szosy dobrze widoczny jest natomiast stojący tutaj na piedestale pomnik żubra. Osada liczy półtora wieku. Oto okoliczności jej powstania.

W roku 1860 car Aleksander II postanowił zorganizować w Puszczy Białowieskiej duże polowanie reprezentacyjne, a tym samym podtrzymać tradycję łowiska głów koronowanych, jaką szczyciła się Białowieża od czasów Jagiełły. Na miejscu XVIII-wiecznego „ogrodu do polowania Teremiska”, wybudowano duży zwierzyniec. W ogrodzeniu umieszczono ponad trzysta sztuk różnej zwierzyny – żubrów, łosi, sarn, dzików, wilków, lisów, borsuków i zajęcy, sprowadzono też daniela. Powierzchnia zwierzynca początkowo wynosiła ok. 600 ha, ale już pod koniec lat 60-tych XIX wieku powiększyła się do ok. 800 ha. W końcu stulecia ogrodzony teren zajmował powierzchnię ponad 900 ha.

W czasie budowy zwierzynca założono obok niego niedużą osadę. Tworzyły ją: dom strażnika zwierzynca, stodoła, obora i spichlerz.

W 1862 roku przed osadą wystawiono żeliwny pomnik żubra naturalnej wielkości na postumencie, mający upamiętniać pierwsze carskie polowanie w Puszczy Białowieskiej. Pomnik ów w sierpniu 1915 roku został wywieziony do Moskwy. Po zakończeniu wojny, w 1924 roku powrócił do Warszawy, a w 1928 roku przewieziono go do Spały, gdzie pozostaje do dzisiaj. Fundament pomnika w Zwierzyncu rozebrany został na wiosnę 1959 roku, materiał zaś wykorzystany przy budowie pomnika pomordowanym w czasie II wojny światowej przed cerkwią w Białowieży.

Obecny pomnik żubra w osadzie Zwierzyniec, wykonany został według projektu Bogdana Kiesia i Józefa J. Kierskiego. Jego uroczyste odsłonięcie, z udziałem Włodzimierza Cimoszewicza – ówczesnego ministra spraw zagranicznych, nastąpiło 23 października 2004 roku.

Pamiętką po polowaniu carskim w Puszczy w 1860 roku miało być też drzewko posadzone przez cara w Zwierzyncu. Niestety, nie dotrwało ono do naszych czasów, podobnie jak łopata, którą car je posadził. Łopata ta trafiła do muzeum pamiątek po wizytach carskich w Białowieży i wraz z innymi eksponatami w 1915 roku została wywieziona do Rosji.

Pierwszy opis osady pozostawił nam odbywający w 1883 roku wycieczkę artystyczną do Puszczy Białowieskiej malarz Bolesław Łaszczyński. Oto odnośny fragment jego wspomnień: „Naraz miejsce otwarte, niby park wspaniały; w środku, na łączce, na wysokim piedestale żubr wielkości naturalnej ze spiżu, a trochę głębiej zamyka obraz zagroda i domek leśnika, czyli strażnika, cel dzisiejszej podróży. Jesteśmy w zwierzyncu (...). Strażnik Tołścik, pod którego strzechą szukałem gościnności, przyjął mnie z największą uprzejmością.

Miejsce urocze, gdzie położona była leśniczówka, w świeżości rannego słońca wydało mi się wiele jeszcze piękniejszym, aniżeli kiedy tu wjeżdżałem wczoraj o zmroku.

Owa partja parkowa z żubrem w środku, stanowiąca jakby zajazd przed leśniczówkę, otoczona była najwspanialszemi drzewami, jakie kiedykolwiek widziałem.

Dęby, jesiony i lipy, proste i wyniosłe jak maszty okrętowe, gdzieś wysoko dopiero korony swe rozaczały i łączyły w jedno gęste sklepienie lasu, odbijając jaśniejszą zielenią na ciemnym, czarnym prawie tle jodeł [chodzi o świerki – dop. P.B.] i potężnych sosen.

Pomiędzy korzeniami pni wiła się jak wąż czarna odbiciem gąszczu i lśniąca struga, w której się kąpały błyszczące jasną zielonością paprocie.

Przed domem strażnika, porządnie z drzewa zbudowanym, opatrzonym werandą krytą, było niewielkie podwórze, ze stodółką, oborą i śpichlerzem, czyli świronkiem, jak go tu nazywają i tuż zaraz rozpoczął się z potężnych kołów zrobiony parkan, czyli ostrokół, stanowiący ogrodzenie zwierzyńca”.

Mijały lata, stara siedziba dozorczy zwierzyńca znacznie podupadła. W 1891 roku starszy leśniczy Hans Auer, wzniósł na jej miejscu nowy, okazały piętrowy pawilon myśliwski (nazywany często pałacikiem), przeznaczony na siedzibę zarządzającego polowaniami w Puszczy Białowieskiej. Pomieszczenia na parterze przeznaczone były na komnaty do odpoczynku dla uczestników polowań, tutaj mieściła się też jadalnia. Wybudowano również nowy dom strażnika żubrowego. Koszt budowy pawilonu myśliwskiego wyniósł 17 tysięcy rubli. Jego budowę nadzorował osobiście hr. Mikołaj de Rochefort – projektant i budowniczy pałacu carskiego w Białowieży.

Leśniczy Auer opuścił Puszcę Białowieską w 1897 roku. Po nim w Zwierzyńcu osiedlił się Józef W. Newerly, ściągnięty do Puszczy Białowieskiej ze Spały w 1894 roku, do organizacji carskich i wielkokiążęcych polowań.

W 1903 roku w Zwierzyńcu przyszedł na świat i tutaj spędził lata dziecięce wnuk Newerlego – Igor Newerly (Abramow) – polski pisarz, który później uwieczni osadę na stronach kilku swych książek. Autor „Pamiętki z Celulozy” tak zapamiętał główny tutaj obiekt: „A ten pałacyk myśliwski był naprawdę ładny, z modrzewia, w takim jakimś leśno-azurowym stylu, w naturalnym ciepłym kolorze miodowym drewna z pokostem, poprzecinany balkonami, galeryjkami, opuszczony dzikim winem od dołu po gonciany siwy dach – fantazyjne domostwo, a swojskie przy tym, borowe, jakby tu rosło sobie i wyrosło razem ze strzelistymi świerkami dokoła, z kudłatymi dębami i całą dżunglą leszczyny. (...) Gabinet dziadka – tu się brało łanie i dobre rady i tu się dopiero czuło męczyznę, w tym zapachu cygar i skóry, między rzędami flint i sztucerów za szkłem a wiązką kordelasów i trąbek na ścianie, w obecności wielkich ksiąg z obrazami w najżywszych kolorach o wszyściutkich zwierzętach i ptakach, o każdym drzewie i każdej roślinie. Poza tym w gabinecie dziadka można było wywołać głosy ludzi i zwierząt, bo na biurku stało dębowe pudełko telefonu z korbką, a na półeczce leżały różne waby, wabiki, odzywające się rykiem jelenia albo popiskiwaniami sarny, albo zającem, który kniazi żałośnie z bólu i przerażenia...”.

Osada Zwierzyniec zapadała w sercach i wspomnieniach wszystkich, którzy odwiedzili ją pod koniec XIX wieku (m.in. Eliza Orzeszkowa, Zygmunt Gloger, Henryk Sienkiewicz, Wacław Sieroszewski, Eugeniusz Wiszniakow).

Karola Karpowicza, który odwiedził Puszcę Białowieską w 1899 roku, urzekł także – podobnie jak Newerlego – pałacyk: „Ujechawszy kilkadziesiąt kroków znowu się zatrzymujemy, by rzucić okiem na śliczny, myśliwski domek. W stylu jakimś staro-germańskim, cały z niemalowanego drzewa, z łamanym dachem, weneckimi oknami. Masą balkoników na piętrze i werend na dole, robi nadzwyczaj miłe wrażenie. Szczyty dachu i okna, upiękzone jeleniami rogami, także rogi nad bramką, wiodącą do tego domku, od razu mówią o roli jego - w głębi lasu. Koło domu są zabudowania gospodarskie, jakieś chlewiki, kurniki, wszystko otoczone parkanem, by żadne stworzenie swojskie nie mogło się wymknąć z wizytą do dzikich mieszkańców Zwierzyńca”.

W dniu 22 czerwca 1915 roku osadę Zwierzyniec odwiedził na krótko car Mikołaj II. Był to jego szósty i ostatni pobyt w Puszczy Białowieskiej.

Po I wojnie światowej, w 1929 roku, w pałacyku umieszczono siedzibę Nadleśnictwa Zwierzyniec. Pierwszym nadleśniczym był Jerzy Woyno. W 1934 roku zamieszkał tutaj z rodziną nowy nadleśniczy, Wiktor Jasiński. To w jego rodzinie, w tym samym roku, przyszedł na świat kolejny literat „zwierzyniecki” – poeta i publicysta Jerzy Wiktor Jasiński.

Niestety, pałacyk wkrótce zakończył swój żywot. W dniu 17 kwietnia 1935 roku stanął on w płomieniach. Przyczyny pożaru nie udało się ustalić. Siedziba nadleśnictwa została przeniesiona do Białowieży, na Krzyże. Na miejscu pałacyku, niedługo po pożarze, wzniesiono nowy obiekt, lecz już znacznie skromniejszy, o uboższej architekturze. Budynek ten przetrwał do naszych czasów.

W czasie okupacji niemieckiej w Zwierzyńcu umieszczono posterunek straży leśnej „Forstschutzu”. Liczył on 10 strażników.

W lipcu 1944 roku w pobliżu osady, w czasie wyzwania Puszczy Białowieskiej spod okupacji niemieckiej, zginął żołnierz Armii Czerwonej – Paweł Wysiagin. Miejsce to po wojnie zostało upamiętnione tablicą pamiątkową, znajduje się ono przy tzw. trybie zwierzynieckim.

Wiosną 1945 roku w pobliżu osady Zwierzyniec drużyny V Brygady Wileńskiej AK przeprowadziły dwie akcje. W dniu 24 kwietnia 1945 roku major „Łupaszka” zorganizował zasadzkę na szosie. Zatrzymano ciężarówkę wiozącą grupę działaczy z koła młodzieżowego PPR w Hajnówce, udających się na zabawę do Białowieży. Młodych działaczy rozbrojono i ukarano chłostą.

Natomiast 27 maja 1945 roku porucznik „Zygmunt”, zorganizował zasadzkę na sowiecką kolumnę samochodową z zaopatrzeniem. Po krótkim oporze Rosjanie uciekli porzucając trzy samochody i jednego zabitego. Oprócz samochodów partyzanci zdobyli wiele żywności i dziewięć krów.

Po wojnie w osadzie Zwierzyniec zamieszkał leśniczy Stefan Twerdochlib, któremu powierzono pieczę nad zwierzyniecem żubrowym. W 1955 roku utworzono Ośrodek Hodowli Rzadkich Zwierząt Białowieskiego Parku Narodowego (zamieniony później na Ośrodek Hodowli Żubrów BPN), który objął również osadę Zwierzyniec. Z początkiem kwietnia 1959 roku w Zwierzyńcu umieszczono siedzibę ośrodka. Zamieszkał tutaj kierownik OHŻ – inż. Julian Ścibor, zajmujący to stanowisko od 1956 roku.

W końcu 1962 roku kierownikiem OHŻ został Włodzimierz Pirożników – kolejna barwna postać zwierzyniecka, utrwalona na łamach licznych pism, książek, a także w wielu reportażach telewizyjnych i audycjach radiowych. W. Pirożnikowa odwiedzali w Zwierzyńcu, aż do jego śmierci w 2008 roku, znani filmowcy, literaci, aktorzy – m.in. Włodzimierz Puchalski, Igor Newerly, Jarosław Abramow-Newerly, Jan Żabiński, Alina Janowska, Wojciech Siemion. Osada stanowiła także bazę wypadową dla licznych naukowców, prowadzących badania nad żubrem.

W 1961 roku w osadzie wybudowano magazyn na karmę dla żubrów, mogący pomieścić ok. 40 ton zboża. Natomiast w 1967 roku osada została zelektryfikowana. Prace wykonało Białostockie Przedsiębiorstwo Instalacji Elektrycznych.

W latach 60-tych XX wieku w osadzie, oprócz kierownika OHŻ, mieszkali trzej strażnicy z rodzinami. W roku 1988 Zwierzyniec liczył 6 mieszkańców, w 1997 – 7, w 2002 – 6, a w 2009 – 5 osób.

Sama osada, jak i jej okolice są bardzo malownicze. Nic więc dziwnego, że przyciągają uwagę filmowców. W połowie lutego 1975 roku w pobliżu Zwierzyńca Ewa i Czesław Petelscy zrealizowali sceny z polowania króla Łokietka i jego syna Kazimierza do filmu fabularnego pt. „Kazimierz Wielki”. Natomiast dziesięć lat później Grzegorz Skurski wykorzystał plenery osady do realizacji kolejnego filmu fabularnego pt. „Rykwisko”. W filmie statystowali także liczni strażnicy żubrowi. Natomiast w sierpniu 1993 roku, realizujący w Puszczy Białowieskiej 5-odcinkowy serial przyrodniczy pt. „Tętno pierwotnej puszczy” Bożena i Jan Walencikowie, zrealizowali w pobliżu Zwierzyńca sceny fabularyzowane, z udziałem około dziesięciu mieszkańców Białowieży.

W czerwcu 1974 roku nieopodal osady Zwierzyniec oddano do użytku parking o tej samej nazwie, co osada. Parking zakończył swój żywot po pożarze, który 9 grudnia 2004 roku wybuchł w znajdującym się na parkingu Zajeździe Myśliwskim.

Urodzeni w Zwierzyńcu:

Igor Newerly (właśc. Abramow) – 24 marca 1934 r. (powieściopisarz, publicysta i pedagog)
Jerzy Wiktor Jasiński – 15 sierpnia 1934 r. (poeta, grafik, rzeźbiarz)

Mieszkańcy Zwierzyńca:

- *przed I wojną światową:*

Leśniczy Hans Auer

Łowczy Józef Newerly

- *w okresie międzywojennym:*

Nadleśniczy Jerzy Woyno

Nadleśniczy Wiktor Jasiński

Nadleśniczy Tadeusz Postolko

- *po II wojnie światowej:*

Leśniczy Stefan Twerdochlib

Kierownik Ośrodka Żubrów inż. Julian Ścibor

Kierownik OHŻ Włodzimierz Pirożnikow

Goście Zwierzyńca:

Car Aleksander II (1860)

Pisarka Eliza Orzeszkowa (1889, 1899, 1900, 1901)

Powieściopisarz Henryk Sienkiewicz (1882)

Pisarz Wacław Sieroszewski (1898)

Historyk, etnograf Zygmunt Gloger (1879, 19880, 1903)

Malarz Bolesław Łaszczyński (1883)

Rysownik Walerian Brochocki (przed r. 1885)

Car Mikołaj II (1900, 1915)

Caryca Aleksandra Fiodorowna, żona Mikołaja II (1900)

Pisarz i poeta Roman Bratny (1958, 1972)

Fotografik, filmowiec Włodzimierz Puchalski (od 1963 – kilkanaście razy)

Reżyser filmów przyrodniczych Joanna Wierzbicka (1964)

Pisarz Igor Newerly (od 1965 – kilka razy)

Filmowiec zachodnioniemiecki Siegfried Harald Lange (1969)

Operator filmowy Stefan Matyjaszkiewicz (1969)

Dziennikarz i literat Zbigniew Święch (1974)

Dziennikarz Stanisław W. Wojnarowicz (1974)

Reżyserzy filmowi Ewa i Czesław Petelscy (1975)

Aktor Krzysztof Chamiec (1975)

Aktor Ignacy Machowski (1975)

Dziennikarz Wiesław Budzyński (1978)

Rzeźbiarz Stanisław Wakuliński (1980)

Dziennikarz Andrzej Różalski (1981)

Filmowcy Barbara Bartman-Czecz i Janusz Czecz (1981-192)
Dziennikarz Piotr Zieliński (1983)
Filmowcy angielscy Elizabeth i Anthony Bomfordowie (1984-1985)
Reżyser Grzegorz Skurski (1985)
Aktor Roman Wilhelmi (1985)
Aktorka Sławomira Łozińska (1985)
Aktor Franciszek Pieczka (1985)
Aktor Zbigniew Buczkowski (1985)
Aktor Olgierd Łukaszewicz (1985)
Aktor Bruno O'ya (1985)
Dziennikarz Wiesław Łuka (1986)
Reżyser francuski Jean Pierre Decourt (1986)
Fotografik Roman Sieńko (od 1988 – kilka razy)
Dziennikarka Liliana Olchowik (1993)
Minister Włodzimierz Cimoszewicz (2004)
Grafik, malarz, pisarz Andrzej Strumiłło (2004)

(Całość oprac. Piotr Bajko)